

**GERALDINE
PINCH**

**MERAK-
LISINA**

Mısır Mitolojisi

**ÇEVİREN
ILGIN YILDIZ**

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
GÖRSEL LİSTESİ	11
GİRİŞ	13
1 MİSİR MİTİ: HAYALİ MİSİR'LAR.....	15
2 İLAHİ SÖZCÜKLER: DİL VE MİT	27
3 TANRILARIN ÖZÜ: İLAHLAR VE MİT.....	41
4 GÜZEL AN: YARATILIŞ MİTLERİ.....	55
5 KARA TOPRAK, KIZIL TOPRAK: MİTLERİN MANZARALARI.....	67
6 İKİ ÜLKENİN EFENDİSİ: ULUSUN MİTLERİ.....	79
7 BÜYÜK SAVAŞ: ÇATIŞMA VE UZLAŞMA.....	91
8 CENNETİN GÖZLERİ: EŞLER VE DİZİLER.....	103
9 KİŞİSEL MİTLER: MİT VE HALK DİNİ.....	115
10 MUMYANIN LÜTFU: ÖLÜM MİTOLOJİSİ.....	127
NOTLAR	139
İLAVE OKUMA	143
ZAMAN ÇİZELGESİ.....	147
SÖZLÜK.....	151
DİZİN	153

TEŞEKKÜR

Bu kitabın hazırlanmasına öneyak olan George Miller'a, British Museum'daki nesnelere ilişkin sorularıma seve seve cevap veren Richard Parkinson'a, tavsiye ve destekleri için Profesör Gay Robins ve Doktor Lisa Montagno Leahy'ye teşekkürlerimi sunmak isterim. Her zamanki gibi, Oxford Üniversitesi'ndeki Sackler Kütüphanesi'ni kullanma ayrıcalığı için minnettarım. İlham verici dersleri ve ansiklopedik bilgi dağarcığı için Profesör John Baines'e müteőekkirim.

GÖRSEL LİSTESİ

1. Thames kıyısında bulunan Kleopatra'nın İğnesi (III. Thutmose'nin dikilitaşı)

John Ross

2a-b Metternich Stelası'nın üst kısmının çizimi

3. Sobek-Ra ile III. Amenhotep'in Luksor Müzesi'nde bulunan iki figürlü heykeli.

Arizona Üniversitesi Mısır Sergisi Arşivi

4. British Museum'daki Şabaka Taşı

@British Museum

5. Hekim Gua'nın dış tabutunun tabanı

@British Museum

6. Zıpkıncı Tutankhamun'un yaldızlı heykelciği

Griffith Institute, Oxford

7. Chester Beatty Papirüsü l'de yer alan "Horus ve Seth'in Çekişmeleri" hikâyesinden bir sayfa

Alan H. Gardiner, *The Library of A. Chester Beatty: Description of a Hieratic Papyrus with a Mythological Story, Love Songs, and Other Miscellaneous Texts* (Londra, 1931)

8. Ay ve güneş gözlerini temsil eden üç tılsım

@British Museum

9. Evin Hanımı, Seneb'in fildişi koruyucu asası

10. Geç Dönem'den bir mısır mummyası

@British Museum

GİRİŞ

MÖ 4. binyılın sonunda, Nil Nehri'nin vadisi ve deltası, Yukarı ve Aşağı Mısır adlı iki krallığa dönüştürülmüştür. Mısır sonraki üç bin yıl boyunca 32 kral hanedanı tarafından yönetilmiştir (bkz. kitabın sonundaki zaman çizelgesi). Mısır kralının bir unvanı da Firavun'dur ("Büyük Ev" anlamına gelir); dolayısıyla bu muazzam dönem, sıklıkla Firavun Dönemi olarak anılır.

Mısır, MÖ 3. ve 2. binyılın büyük kısmında, Antik Yakın Doğu'nun en zengin ve güçlü ulusuydu. Mısırlılar anıtsal taş mimarinin öncüleriydi. Görkemli heykeller ve boyalı rölyefler üretmiş, dünyanın en eski ve güzel yazı formlarından biri olan hiyeroglif yazıyı icat etmişlerdir. Mısır MÖ 1. binyılın sonunda siyasi bağımsızlığını kaybettikten sonra dahi, kültürü ve dini varlığını sürdürmüş, Yunanistan ve Roma'yı etkilemiştir.

Mitoloji, Mısır kültürünün her daim ayrılmaz bir parçası olmuştur. Mitsel karakterler ve olaylar, Mısır sanatının, mimarisinin ve edebiyatının içine işlemiştir. Mitler, krallar ve rahiplerin gerçekleştirdiği pek çok ritüelin temelini oluşturmuştur. Eğitimli Mısırlılar, mitoloji bilgisinin, hayatın ve öteki dünyanın tehlikelerinden kurtulma mücadelesinde elzem bir silah olduğuna inanmıştır.

Mısır bilimciler arasında, mitsel anlatıların Mısır'da ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda fikir ayrılıkları vardır.

Söz konusu anlaşmazlık, kısmen neyin mit olarak tanımlanacağına karar vermenin zor olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde mit terimi genellikle olumsuz anlamda, abartılı veya doğru olmayan bir şeye atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Antik kültürlerde mitin böyle olumsuz bir çağrışımı yoktu; mitler, pratik gerçeklerden ziyade şiirsel gerçekler içeren hikâyeler olarak görülebiliyordu. Bazı bilim insanları, mitleri ilahların yer aldığı hikâyeler olarak sınıflandırarak diğer geleneksel hikâye türlerinden ayırır. Bu basit tanım Mısır örneğine uysa da tüm kültürler için geçerli olmayabilir.

Mitler, genellikle insanların ve ilahların etkileşime girebildiği uzak bir zamanda veya mekânda geçmektedir. Anlamla ve kudretle donanmış hikâyelerdir. Dünya halini açıklamak veya gerekçelendirmek için kullanılabilir. Modern zamanlarda bile, bir mitin kendi yolunu çizebileceğini ve dayandığı gerçeklerden çok daha etkili olabileceğini kabul ederiz. Mısırlılara göre mitler, bireysel deneyimleri aşma ve insan ile ilahi dünyalar arasında köprü görevi görme gücüne sahipti.

Mısır mitolojisi hiçbir zaman tek bir standart versiyona bürünmemiştir. Üç bin yılı aşkın zaman boyunca değişmeyi ve gelişmeyi sürdürmüştür. Bölgesel tapınakların baş ilahları, kendi mitlerini üretmiştir. “Esas mitler” olarak tanımlanabilecek temel olaylar (bkz. Birinci Bölüm, Kutu 1) sürekli olarak yeniden anlatılmış, pek çok farklı aktör ve ortamla donatılmıştır.

Bu kitap tematik olarak düzenlenmiştir ve her tema Antik Mısır’a ait bir eserin görseliyle birlikte sunulmuştur. Bu eserler, Mısır bilimcilerin üzerinde çalıştıkları kaynak malzemenin çeşitliliğini vurgulamak için seçilmiştir. Bu nesnelere, modern Batı zihniyetine epey yabancı görünebilecek bir kültüre erişim sağlayan kanallar olmasını ümit ediyorum. Mısır mitinin her yönden basitleştirilebileceğini iddia etmiyorum. Bu konu üzerinde çalışmayı her daim büyüleyici kılan da zaten karmaşık olmasıdır.

MISIR MİTİ: HAYALİ MISIR'LAR

Mısır mitolojisinin kaynakları tozlu papirüs tomarlarından ibaret değildir. Londra'nın merkezinde, Thames Nehri'nin kuzey kıyısında, "Kleopatra'nın İğnesi" olarak bilinen bir anıt bulunmaktadır (Görsel 1). Anıtın süslü kaidesi ve çevresindeki sfenksler Viktoryen olmasına karşın, "iğne"nin kendisi Antik Mısır'a ait hakiki bir dikilitaşdır. Arapçada dikilitaşlar için kullanılan bir terime* dayanan adı, Antik Mısır'daki her şeyin devasa ve gayri insani bir ölçekte olduğuna yönelik yaygın düşünceyi yansıtmaktadır. Yaklaşık 21 metre uzunluğundaki Kleopatra'nın İğnesi, Mısır'ın en büyük tapınakları için yapılmış süper dikilitaşlar sınıfına girmektedir. Hem görkemli hem de gizemli olmasıyla, Batı'nın gözündeki Mısır mimarisi imajını pekiştirmektedir. Mısırlılar, karmaşık fikirleri aktarmak için çarpıcı görsel semboller yaratmada yetenekliydi. Bir dikilitaş, mitolojik bir yer ve zamanın heykel formundaki bir temsilidir.

BİR DİKİLİTAŞIN MACERALARI

Kleopatra'nın İğnesi, herkesin tanıdığı Kleopatra'dan (VII. Kleopatra) yaklaşık 1400 yıl önce yaşamış olan Kral III. Thutmose'nin

* *Masalla*. İğne anlamına gelir. -çn

saltanatına tarihlendirilir (MÖ y. 1479–1425). Thutmose'nin granit dikilitaşı, Asvan'da taşocağından çıkarılan ve Nil Nehri'nde 643 kilometre boyunca taşınarak Heliopolis'e ("Güneş Şehri") götürülen iki dikilitaştan biriydi. Bu çift dikilitaş, güneş tanrısı Ra'nın büyük tapınağının girişine yerleştirilmişti. Güneş mitolojisi Mısır kültürü için elzemdi, dolayısıyla Ra'nın tapınağı Mısır'ın en önemli tapınaklarından biriydi. Heliopolis'in rahipleri, antik dünyada irfan ve bilgelikleriyle meşhurdu. Bu kitapta bahsedilen mitlerin çoğunun kökeni Heliopolis olabilir. Ra tapınağı daha sonra Kahire'yi inşa etmek için yağmalanmıştır. Tapınağın kalıntıları, günümüzde modern bir banliyö ile şehrin havaalanının altında gömülüdür. Kleopatra'nın İğnesi, Mısır'ın mirasının ne kadar büyük bir bölümünün kaybolduğunun veya yerinden edilen parçaların yeniden bir araya getirilmesinin ne kadar zor olduğunun bir hatırlatıcısıdır.

III. Thutmose bu dikilitaşları Heliopolis'e dikmekle, Mısır kralı olarak temel görevlerinden birini yerine getirmişti. Bu görev, günlük döngünün gerçekleşmesini sağlamaktı; güneş tanrısının günlük döngü içerisinde evreni yenilediğine inanılıyordu. Dikilitaşların uçları, elektron adlı altın ve gümüş alaşımıyla kaplıydı. Yapılar öyle bir yerleştirilmişti ki her gün sabah güneşini topluyorlardı. Dikilitaşlar yenilenme mekânını, ufuktaki dağları temsil ediyordu. Kleopatra'nın İğnesi batı ufkunu, yani gün batımının ve ölümün yerini temsil eder. Çiftin diğer dikilitaşı, doğu ufkunun, şafak ve yeniden doğuşunun temsilidir. Mısır sembollerinin pek çoğu gibi, dikilitaşlar da aynı anda birden fazla şeyi temsil edebilir. Tek dikilitaşlar, yaratılışın şafağında ilk gün doğumunun yeri olan ilksel tepeyi de temsil ediyordu. Mitolojik zamanın işaretleri rolünü üstleniyorlardı. Bu dikilitaşların kozmosun işleyen bir modelindeki unsurlar olarak rolleri, tarihlerinin daha sonraki döneminde etkisini yitirmiştir.

Görsel 1. Thames kıyısında bulunan Kleopatra'nın İğnesi (III. Thutmose'nin dikilitaşı)

MÖ 13. yüzyılda meşhur hükümdar II. Ramses dikilitaşların üzerine adını yazdırmıştır. Dikilitaşlar o sırada II. Ramses'in inşa ettiği veya genişlettiği tapınaklardan birine yerleştirilmek üzere Nil Deltası'na taşınmış olabilirler. MÖ 1. yüzyılda ise dikilitaşlar, VII. Kleopatra'nın son temsilcisi olduğu Ptolemaios Hanedanı'nın başkenti olan İskenderiye'deydi. İskenderiye, Helenistik dönemin entelektüel dünyasının, bilim ve felsefenin merkeziydi. Dikilitaşların varlığı, deneyle sınınamayan veya akılcı argümanla erişilemeyen daha yanıltıcı bilgi biçimlerinin bir hatırlatıcısıydı. Bir yazıt, dikilitaşların Kleopatra'nın baş düşmanı İmparator Augustus döneminde Julius Caesar kültüne adanmış bir tapınağın önüne yeniden dikildiğini göstermektedir. En nihayetinde, İskenderiye'de sık meydana gelen depremlerinden biri Batı dikilitaşını devirmiştir.

İngilizler Napolyon'un ordusunu MS 1801'deki İskenderiye Savaşı'nda yenilgiye uğrattıktan sonra, bu dikilitaş Türk bir vali tarafından İngiltere'ye sunuldu. Bir süre hediye vasfıyla bekleyen Kleopatra'nın İğnesi, MS 1877'de "Kleopatra" mavnasıyla, altı kişinin öldüğü Britanya yolculuğuna çıktı. Dikilitaşın Thames kıyısına başarıyla dikilmesi Amerika'da kıskançlığa neden oldu. Bu nedenle çiftin diğer dikilitaşı New York'a nakledilerek, MS 1881'de Central Park'a dikildi. Böylece aralarına okyanus giren III. Thutmose'nin dikilitaşlarının işlevi ve anlamı yitip gitti. Pek çok Mısır dikilitaşı aynı kaderi paylaşırsa da onlara yeni bağlamlar aracılığıyla yeni anlamlar verilmiştir. İlk Mısır dikilitaşları, Augustus'un hükümdarlığı döneminde Avrupa'ya taşınmış, Augustus'un mezarı da dahil olmak üzere çok sayıda anıtı süslemek amacıyla kullanılmıştır. Bu durum, dikilitaşların esasen ölümlere adanmış anıtlar olduğu düşüncesini teşvik etmiştir. Dikilitaşlar son yüzyıllarda mezarları işaretlemek veya savaşta ölenleri anmak için kullanılmıştır. Antik Mısır sıklıkla ölüme saplantılı bir toplum olarak yaftalansa da Mısır düşüncesinde marazi bir ölüm takıntısı yoktu. Dikilitaşlar asıl ortamlarında yaşamın ölüm karşısındaki zaferini kutluyordu.

GİZLİ BİLGELİK

Dikilitaşların üzerinde hiyeroglif olarak bilinen Mısır yazısına sıklıkla rastlanır. MS 4. yüzyılın sonunda hiyeroglif yazısını anlayabilen pek az insan kalmıştı. O dönem Horapollon adlı bir Mısırlının yazdığı tez, hiyeroglif işaretlerinin muazzam dini gerçekleri gizleyen ezoterik bir sembolik dil olduğu düşüncesini yaygınlaştırdı. Romalı yazar Yaşlı Plinius MS 1. yüzyıl gibi erken bir tarihte, Mısırlıların en gizli bilgilerini dikilitaşlara yazdıklarını öne sürmüştü. Bu bilginin bizzat evrenin doğası ve hayatın anlamı olduğu söyleniyordu. Mısırlıların bu sırra vakıf olduğu inancı, Antik Mısır hakkındaki başlıca mittir.

Mısır MS 4. yüzyılda Hıristiyan bir ülkeye dönüştüğünde, eski Firavun döneminin “pagan” kültürü reddedilmiştir. Eski Ahit'in İbranice kitaplarında, Mısırlıların çoktanrıçılığı Yahudilerin tektanrıçılığıyla kıyaslanarak olumsuz bir yaklaşımla sunulmuştur. İlk Hıristiyanlar, pagan ilahların varlığına inanmayı sürdürmekle beraber onları iblis statüsüne indirmiştir. Mısır ilahları hakkındaki şiddet ve cinsellik içerikli bazı mitler bu görüşü desteklemek için kullanılmıştır.

MS 7. yüzyılda Mısır'ı fetheden Müslüman Araplar da Antik Mısır dinine düşmanca bir tutum sergilediler. Simyayla ilgilenen Arap âlimler, Hermetika olarak bilinen metinlerin bazı örneklerini muhafaza ettiler. Bunlar Greko-Romen Dönemi'nde Mısır'da üretilmiş ve genel olarak Yunanca yazılmıştır. Metinlerin kısmen Mısır bilgeliği tanrısı Thoth'tan türetilmiş olan büyük bilge Hermes Trismegistus figürünün gizli öğretileri oldukları iddia edilmiştir. Yunan felsefesini Mısır miti ile harmanlayan Hermetika, maji ve simya pratiklerine alegorik bir önem atfeder. Aynı zamanda Hermes'in öğretilerini takip eden inisiyellere ölümsüzlüğün sırrını vadeder.

RÖNESANS VE AYDINLANMA

Rönesans'ta Klasik öğrenimin yeniden keşfedilmesi sayesinde Mısır miti hakkındaki bazı bilgilere erişilebilmiştir. MÖ 6.

yüzyıldan itibaren pek çok ünlü Yunan yazar Mısır dini hakkında yazarken saygılı bir tutum benimsemiştir. Filozof Platon, Thoth'u yazı, matematik ve astronominin icadından sorumlu tutmuştur. Platon'un *Timaios* diyalogunda (MÖ y. 348) aktardığı Atlantis miti, evrenin ilk günlerine dek uzanan bir dizi yıkımı bilen bilge bir Mısırlı rahibe atfedilir. Klasik gelenek daha sonraki dönemde büyük filozofların çoğunun Heliopolis'te veya Mısır'ın diğer dini merkezlerinde eğitim gördüğünü iddia etmiştir.

Tarihçi ve filozof Plutarkhos, MS 1. yüzyılda muhtemelen Mısır'ı ziyaret etmiştir. *İsis ve Osiris* adlı kitabı, bu önemli ilahlar hakkındaki pek çok efsaneyi yeniden anlatmakta ve yorumlamaktadır. Buna benzer kaynaklar, Mısır'ı Yunan veya Romalı gözüyle algılama alışkanlığını ortaya çıkarmıştır. Bu durum Mısır miti çalışmalarına bilhassa zarar vermiştir. Aralarında bazı bağlantılar olsa da Yunan ve Mısır mitolojisi içerik ve işlevleri açısından epey farklıdır.

Rönesans âlimleri, Hermetika'nın Pythagoras, Platon ve Aristoteles gibi filozofların eserlerinden çok daha eski olduğuna dair yanlış bir kanya sahipti. Hermetika'nın dinin en kadim ve doğal biçimini izah ettiği düşünülüyordu. Hıristiyan kilisesinin yozlaşması ve vahşetine yönelik gitgide artan hoşnutsuzluğun bir tezahürü de, dini düşüncenin bu yitik altın çağına geri dönüş arzusuydu. MS 17. yüzyıla gelindiğinde, âlimler Hermetika'nın aslında ölçülemeyecek kadar eski olmadığını kanıtlamıştı. Öte yandan pek çok âlim Mısır'dan Batı'ya getirilen nesnelere şifreli hiyeroglif yazılarda kadim bilgeliğin gizlendiğine inandırmayı sürdürüyordu. Gül Haçlılar ve Özgür Masonlar gibi gizli topluluklar, inanç ve pratiklerine bir tür antik hava katmak için Mısır sembolizmini kullanmıştır. Mısır bilgeliği, üzerinde bir Mısır tanrıçası bulunan *La Fontaine de la Régénération*'u (Yenilenme Çeşmesi) nefret edilen Bastille Hapishanesi'nin eski yerine koyan Fransız Devrimi liderleri veya Amerika'nın kurucu babaları gibi radikal ve düzen karşıtı gruplarla ilişkilendirilmiştir. Amerika'nın kurucu babalarıyla olan bağlantı, dolar bank-

notlarında görülen Büyük Mühür'deki piramitte ve dünyanın en büyük dikilitaşı niteliğindeki Washington Anıtı'nda varlığını sürdürmektedir.

Mısır, 18. yüzyılın sonunda yabancılara daha erişilebilir hale geldi ve bol miktarda Mısır eseri Avrupa'ya gönderildi. Napolyon'a Mısır'a giderken eşlik edenler gibi öncü âlimler, eski tapınak ve mezarların resimli değerlendirmelerini bastırdı. Mısır heykeli ve resmi, Avrupa ve Amerika'daki süsleme sanatını derinden etkiledi. Mısır hiyerogliflerini deşifre etme yarışı, 19. yüzyılın başlarında en büyük ve zorlu entelektüel uğraşlardan biriydi. Evanjelik Hıristiyanlar, Mısır yazıtlarının Kutsal Kitap'ta aktarılan olayları bağımsız olarak doğrulamasını umuyordu. Aydınlanma taraftarları ise bu yazıtların Hıristiyanlığın karşısında konumlandırılabilir kadim bir felsefeyi ortaya çıkarmasını umuyordu. İki grup da dileğine kavuşamayacaktı.

DEŞİFRE ÇABALARI VE DÜŞ KIRIKLIĞI

Dikilitaşlardaki kraliyet isimleri, hiyeroglif yazısıyla yazılan ve deşifre edilen ilk sözcükler arasında yer almaktadır. Deşifre çabalarında farklı uluslara mensup uzmanlar rol oynamıştır ancak en büyük katkıyı başarılı Fransız dilbilimci Jean-François Champollion yapmıştır. Champollion, Antik Mısır gramerinin yanı sıra, onunla yazılan metinleri kavramanın temellerini atmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda Mısır metni ilk kez Avrupa dillerine çevrilmiştir.

Çok geçmeden, Antik Mısır dininin Kutsal Kitap ya da Kuran'la karşılaştırılabilecek tek bir kutsal kitaba odaklanmadığı anlaşıldı. Antik Mısır dininde pek çok ilahi ve kalıplaşmış dua yer alıyordu ama Avrupalıların teoloji veya felsefe olarak sınıflandırabileceği pek az metin mevcuttu. Tapınaklardaki yazıtların büyük bölümünün ilahlara klasik adaklar adayan krallarla ilgili olduğu ortaya çıktı. Ne ulusal bir mit koleksiyonu ne de belirli türden uzun anlatılar bulundu. Günümüze ulaşan bu tarz mitsel anlatılar ise çoğunlukla öteki dünyaya geçişi kolaylaştırmayı amaçla-

yan cenaze metinleri derlemelerinde veya günlük yaşamda kullanılan büyülerde saklıydı. Bu tür kaynaklarda görece az sayıda mitsel tema tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır.

(bkz. Kutu 1).

KUTU 1: TEMEL MİTLER

Yaratıcı, nun'da (ilksel okyanus) varlık bulur

İlk toprak parçası (ilksel tepe) nun'dan doğar

Güneş tanrısının ortaya çıkması/güneş çocuğun doğumu/ilk gün doğumu

Güneş çocuk, kaosun güçleri tarafından tehdit edilir ve koruyucu ilahlar tarafından kurtarılır

Canlılar, yaratıcının vücut sıvıları/düşünceleri/sözleri/elleri aracılığıyla yaratılır

İnsanlık, öfkeli Ra'nın gözünden akan yaşlarla yaratılır

Hava tanrısının yer tanrısı ile gök tanrıçasını ayırması

Mısır'ın ilahi düzenin bir parçası olarak yaratılması

İsfet (kaos) ile maat (düzen) arasında süregiden savaş

Yaratıcı güneş tanrısının kaybettiği gözü/kızı/savunucusu geri dönmeye ikna edilir

Tanrıların ve insanların isyanları, güneş tanrısının insanlığın büyük kısmını yok etmesine ve dünyayı terk ederek cennete gitmesine neden olur

Mısır hükümdarı Osiris, kardeşi Seth tarafından öldürülür

Osiris'in kız kardeşleri (İsis ve Nephthys), onun parçalanmış bedenini ararlar

İsis, Osiris'in bedenini dirilterek ondan Horus adlı bir oğula gebe kalır

Osiris'in bedeni mumyalanarak Seth'in saldırılarına karşı korunur

İlahi ana, bataklıkta Horus'u doğurur

Bebek Horus, kaos yaratıkları tarafından zehirlenir ve sonra iyileşir

Horus ve Seth yönetme hakkı için savaşır

Seth testislerinden yaralanır, Horus gözünü/gözlerini kaybeder

Bir ilah (genellikle Thoth), Horus'un yaralanan gözünü yeniler

Horus babasının intikamını alır; Seth yenilgiye uğrattılır veya etkisizleştirilir